

СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ КОНЦЕПТІВ РЕЛІГІЙНОГО ДИСКУРСУ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ НОВОГО ЗАВІТУ)

Статтю присвячено соціальному виміру концепту "зздрість" у прецедентних текстах християнства: виявлено суб'єктів, об'єктів і предмети заздрості, визначено ознаки опанованої цією емоцією людини та її різнобічний вплив на тих, хто викликає даний стан. Встановлено відповідність засвідчених у Новому Завіті ознак заздрості уявленням старозавітних і язичницьких авторів.

Ключові слова: релігійний дискурс, морально-етичні концепти, заздрість, Новий Завіт, Старий Завіт, твори язичницьких авторів.

В останні роки особливої актуальності набули дослідження, присвячені вивченню релігійного християнського дискурсу, в яких робляться спроби виявити як загальні фундаментальні ознаки цієї категорії у системі типів спілкування, так і специфіку функціонування його окремих жанрів, стратегій, концептуальних полів, семантичних груп, цінностей та ін. (В. Карасик, О. Балашова, К. Бобирьова, С. Воркачов, С. Сергєєва, І. Бугайова, Л. Крисін, О. Кондратьєва, А. Чорнобров, І. Богачевська та ін.). Особливе місце з-поміж них посідають дослідження особливостей дискурсивного функціонування концептів у лексико-семантичній структурі прецедентних текстів цієї релігії – книгах Нового Завіту (НЗ), що є основним джерелом християнського віровчення. Об'єктизовані в них концепти засвідчують специфічні відомості про світ, соціальні, культурні й історичні фактори розвитку ранньохристиянського суспільства.

У центрі нашої уваги одна з констант морально-етичної системи християнства – заздрість, розглянута в соціальному контексті. **Предмет** – особливості представлення у прецедентних текстах християнства впливу аналізованого емоційного стану на осіб, які в той чи інший спосіб підлягають його дії. **Завдання дослідження** полягає у виявленні ознак опанованої заздрістю людини в розумінні творців НЗ та встановленні їх відповідності уявленням старозавітних і античних авторів про людей, які перебувають у згаданому стані. **Матеріалом дослідження** стали критичне видання грецького тексту НЗ К. Аланда і Е. Нестле [1], Старий Завіт (СЗ) і твори грецьких та латинських язичницьких письменників. Під таким кутом зору дослідження новозавітного концепту заздрість не проводилось, чим і зумовлена **актуальність статті**.

Перш, ніж перейти до виявлення прикметних ознак заздрості у прецедентних текстах християнства, зауважимо, що згадана категорія експліцитно чи імпліцитно згадується практично в усіх книгах НЗ – Євангеліях, Діях, Посланнях (за винятком послання Юди), хоч тут і відсутнє спеціальне трактування заздрості.

Загалом у християнській картині світу заздрість вважається одним із основних порушень Божого закону "Бог є любов" (1Ів. 4:8) (зокр., згаданий емоційний стан виступає антитезою до настанов "любити ближнього як самого себе", "любити ворогів") і була заборонена вже в найдавнішому моральному кодексі – засвідчених у СЗ Десяти Заповідях Мойсея ("Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невіллиці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що ближнього твого!" (Вих. 20:17). Починаючи з VII ст., вона віднесена до смертних гріхів, у переліках яких з часом перемістилася з четвертого місця (список Григорія Великого, VII ст.) на друге (Тома Аквінський, XIII ст.). З самого початку утвердження християнства заздрість було визнано істотною загрозою для життя віруючого, свідченням чого є її категоричне засудження в найдавніших творах ранньохристиянських письменників – апостолів (авторів канонічних і апокрифічних текстів), апостольських отців і апологетів християнства. Зокрема, отці Церкви III–V ст. (Кипріяні Картагенський, Василій Великий, Григорій Ніський, Йоан Золотоустий та ін.) визначали заздрість як важкий гріх, яким не можна нехтувати; закликали ставитись до нього з великою обачністю й боятися його; вважали заздрість найгіршим гріхом і найзгубнішою пристрастю, оскільки заздрісник, випереджуючи того, кому заздрить, сам себе карає й мучить, ніколи не позбувається цього гріха й постійно в ньому перебуває. Подібне тлумачення аналізованого емоційного стану у християнському релігійному дискурсі подається й на сучасному етапі, свідченням чого є її трактування як "почуття занепокоєння чи невдоволення, викликаного процвітанням і перевагами, якими користуються інші" [1: 712; див також 2: 557]. Особливим баченням тут є тлумачення заздрості як гріха, що полягає в бажанні мати благословіння й заслуги інших людей і особливо – духовні дари і блага Царства Небесного, які даються праведним по їхній благодаті задарма.

У прецедентних текстах християнства заздрість однозначно ідентифікується як гріх, свідченням чого є введення її до більшості наявних у НЗ переліків поганих якостей, які характеризують неспокутуване

життя грішників (Рим. 1:29; 13:13; 2 Кор. 12:20; Гал. 5:20; Мр. 7:21-23 та ін.). У таких контекстах її відносять до *πονηρ* "зла", *δολα* "втіхи", *δικ* "несправедливості", *πιθυμα* "пожадання", скверни (*κοινο τν νθρωπον* "осквернює людину"). Апостол Павло зараховує заздрість до вчинків, називаючи її *ρυατο σκτοу* "вчинком темряви", а також одним із *ρυατο σαρκ* "діл плоті" (Рим. 13:13). Однак, незважаючи на ці та інші різнобічні маркери, заздрість в НЗ не є якимось чітко визначеним психічним станом чи процесом. Умовно її можна трактувати як дуже складну емоцію, яку одні люди можуть відчувати щодо інших (*λλ λοι φθονο ντε* "одні до других почувають заздрість" (Гал. 5:26), яку за певних обставин можна викликати (*Ευ παρα ζε λσω μ* "Я викличу заздрість у вас..." (Рим. 10:19; 11:14) і яка, у свою чергу, може викликати інші емоції і стани, а також спричиняти певні дії і вчинки людей, оскільки є тісно пов'язаною зі сприйняттям – зором (хтось бачить щось, що викликає заздрість), слухом (хтось чує щось, що викликає заздрість), ментальною сферою (хтось знає / намислює щось, що викликає заздрість), бажаннями (хтось хоче щось, що має інший).

Як і в деяких інших смертних гріхах (напр., розпусті, обжерстві), в основі заздрості – пристрасть, яка в контексті даного емоційного стану модифікується як пристрасне бажання мати щось, чого заздрісник не має. Про таких апостол Яків говорить: *πιθυμε τε κα οκ χε τε* "Ви пристрастно жадаєте, а не маєте" (Як. 4:2). Джерелом заздрості є гордіня; причиною її виникнення – бажання першості і влади (1 Тим. 6:3-4), що зумовлює змагальність, яка в цьому випадку є деструктивною. Згідно з Павлом, заздрість виникає через брак духовності в людині. Апостол пояснює це домінуванням тілесного в останній: *τι γαρ σαρκίκο στε. που γαρ ν μν ζλοκα ρι, οχ σαρκίκο στε κα κατὰ νθρωπον περιπατε τε* "бо ви ще тілесні. Якже між вами зависть та суперечки, то хіба ви – не тілесні і не поведіться як звичайні люди?" (1 Кор. 3:3), де заздрість серед "діл плоті" протиставляється *καρπ το πνεμα το* "плодам Духу" (Гал. 5:19-24).

У НЗ заздрість виявляє зв'язок із паталогічною метафорою – постає як ускладнення хвороби, що виникає в опанованій гординою людини, яка не дотримується засад християнської науки, і є "хворою" на суперечки та дискусії: *ε τι τεροδιδασκαλε κα μ προσρχεται για νοουσι λυοι, το το κυρου μν ησο Χριστο, κατ κατ εσβειαν διδασκαλ, τετ φωται, μηδεν πιστμενο, λλὰ νοσν περ ζητσει κα λογομαχα, ξ νυνεται φθνο, ρι, βλασφημαι, πνοιαι πονηρα, διαπατριβα διεφθαρμνων νθρωπων τν νον κα πεστερημνων τ ληθεα, νομιζ ντων πορισμν ενα ι τν εσβειαν* "А коли хтось навчає інакше й не притримується здорових слів, слів Господа нашого Ісуса Христа та побожної науки, той розгордився, нічого не розуміє, хворий на пусті змагання та словесні суперечки. З цього виникають заздрість, сварка, зневаги, лукаві підозри, постійні спори людей, які зруйнували собі думку та позбавлених правди; які думають, що побожність то засіб зиску" (1 Тим. 6:3-5). Наявність у людей згаданого стану пояснюється головню їх психічним відхиленням, свідченням чого є вказівки на прикметне їм порушення здатності розуміти (*ζηλο τε, κα ο δνασθε πιτυχε ν* "заздрите і не можете досягнути" (Як. 4:2) та неспроможність орієнтуватись у просторі (*οκ ο δε ν πο πάυε ι* "куди йде не знає" (1 Йо. 2:11). Самі ж заздрісники називаються руйнівниками власних думок: *διεφθαρμενων νθρωπων τν νον* "ті, що зруйнували собі думку" (1 Тим. 6:4).

Як і ряд інших емоційних концептів, заздрість належить до міжособистісної сфери людського існування, яка неминує передбачає соціальний контекст – наявність щонайменше двох осіб. Їй прикметна трьохактантна структура, яка включає суб'єкта заздрості або експерієнцера (носія стану), об'єкта (стосовно кого вона виявляється), а також предмет (те, що викликає заздрість).

Суб'єктами заздрості в НЗ виступають як окремі індивіди (ворожбит Симон (Ді. 8:23), так і представники різного роду суспільних об'єднань. У останньому випадку можна виокремити декілька

соціальних груп (колективних суб'єктів), які, згідно з авторами НЗ, зазнають заздрості. Ними є: а) члени окремих юдейських релігійно-політичних течій – *σαδδουκαοι* "садукеї" (Ді. 5:17), *φαρισαοι* "фарисеї" (Мт. 12:4); б) юдейські законовчителі – *υραμματα* "книжники" (Мт. 27:18); в) представники влади – *πρεσβυτεροι το λαο* "старші народу" (Мт. 27:1), *συνδριον* "синедріон" (єврейський сейм, найвища церковна, судова та політична влада) (Мт. 26:59); г) юдейські церковні служителі – *ρχιερε* "архисвященники" (Ді. 5:17, Мт. 27:1), *πατριαρχαι* "патріархи" (Ді. 7:9), г) окремі етноси, які проживають на певній території (солунські або антиохійські юдеї) (Ді. 13:45; 17:5), а також: д) *θνη* "погани" (Рим. 11:11).

На перший погляд, автори НЗ пов'язують емоцію заздрості з тими, хто не приймає християнського вчення. Однак тут наводяться також контексти, в яких у непрямий спосіб вказується, що згадане почуття може виникнути й у найближчому оточенні Ісуса Христа. Наприклад, у Євангелії від Марка (Мр. 10:37-41) описано, як десять апостолів, почувши прохання Йоана і Якова до Ісуса Христа сидіти праворуч і ліворуч від Нього у Царстві Божому, обурились. Їхній гнів спричинила заздрість, що хтось із них може виокремитися з-поміж інших: *Κα κοσαυτε ο δεκα ρξαυτο υα να κτε ν περ ακ βουκα ωά ν ο υ* "Почули про те десятеро, тож обурились на Якова та Йоана" (Мр. 10: 41) Подібний приклад виникнення заздрості серед учнів Ісуса Христа міститься й у Євангелії від Луки, де описується ситуація, в якій апостоли сперечаються, хто з них може вважатися більшим з-поміж себе: *υ νε το δε κα φι λ ο ν ε ι κ α ν α το , τ τ α τ ν δ ο κ ε ε ν α ι μ ε ζ ω ν* "Знялась між ними й суперечка, хто з них має вважатися за більшого" (Лк. 22:24).

Як видно, заздрість може опановувати представників різних етнічно-територіальних (солунські, антиохійські юдеї), суспільно-політичних (синедріон, законовчителі, старші єврейського народу), релігійних (християни, погани) груп, а також тих, хто об'єднаний однією справою (наприклад, церковнослужителі, проповідники або послідовники того чи іншого вчення). Спільною ознакою тут є те, що почуття заздрості може виникати в середовищі рівних собі людей, мовою авторів НЗ – *μο υ τ ν σ ρ κ α* "у своїх за тілом" (Рим. 11:14), *το δε λ φ ο* "у братів" (у цьому випадку йдеться як про кровну (Ді. 7:9), так і про духовну (Мт. 7:4; 1 Ів. 3:15) спорідненість): *πα ρ α ζ η λ σ ω μο υ τ ν σ ρ κ α* "викличу заздрість у своїх за тілом" (Рим. 11:14), *τ δε β λ ε π ε ι τ κ α ρ φ ο τ ν τ φ θ α λ μ το δε λ φ ο σ ο υ* "чого дивився на скалку в оці брата свого?" (Мт. 7:4). Прикметно, що заздрість до брата супроводжується ненавистю, пор.: *π μ ι σ ν τ ν δε λ φ ν α το ν θ ρ ω π ο κ τ ν ο σ τ ν , κα ο δ α τ ε τ ι π ν θ ρ ω π ο κ τ ν ο ο κ χ ε ι ζ ω ν α ν ι ο ν ν α τ μ ν ο υ σ α ν* "Кожен, хто ненавидить брата свого, – душогубець, а ви знаєте, що ніякий душогубець не має в собі життя вічного, що в ньому перебувало б" (1Ів. 3:15); *λ γ ω ν ν τ φ ω τ ε ν α ι κα τ ν δε λ φ ν α το μ ι σ ν ν τ σ κ ο τ σ τ ν ω ρ τ ι ... δε μ ι σ ν τ ν δε λ φ ν α το ν τ σ κ ο τ σ τ ν κα ν τ σ κ ο τ πε ρ ι πα τε , κα ο κ ο δε ν πο π υ ε ι , τ ι σ κ ο τ α τ φ λ ω σ ε ν το φ θ α λ μ ο α το* "Хто каже, що він у світлі, а ненавидить брата свого, той у темряві й досі... Хто ж ненавидить брата свого, той у темряві, і в темряві він ходить, і куди йде, не знає, бо темрява у нього засліпила очі" (1Ів. 2:9, 11).

Однак зауважимо, що думка про виникнення заздрості в одному середовищі не є спостереженням власне новозавітних авторів. Такі міркування неодноразово висловлювалися й раніше – у книгах СЗ та у творах язичницьких письменників і поетів. Зокрема, у СЗ наводиться чимало контекстів, у яких йдеться про заздрість між людьми, поєднаними родинними або іншими зв'язками, наприклад, між рідними сестрами ("І побачила Рахіль, що вона не вродила Якову. І заздрила Рахіль сестрі своїй, і сказала до Якова: Дай мені синів! А коли ні, то я вмираю!" (Бут.4:3-8), братами (пор.: заздрість Каїна до Авеля (Бут. 4:3-8), до Йосипа його братів (пор.: "І бачили його браття, що їх батько полюбив його [Йосипа] над усіх братів його, і зненавиділи його, і не могли говорити з ним спокійно. І снувся був Йосипові сон, і він розповів своїм браттям, а вони ще збільшили ненависть до нього.... І заздрили йому брати його"

(Бут. 37:3-11), земляками ("І посіяв Ісак у землі тій, і зібрав того року стократно, і Господь поблагословив був його. І забагатів оцей чоловік, і багатів усе більше, аж поки не став сильно багатий. І була в нього отара овець та кіз, і череда товару, і багато рабів. І заздрили йому филистимляни" (Бут. 26:12-14)), а також тими, хто зайнятий одним видом діяльності ("всяка в ділах спритність – то тільки обопільна заздрість" (Еккл. 4:4), див. також контекст (1Сам. 18:7-9), у якому йдеться про заздрість одного очільника війська до іншого, а саме – Саула до Давида, зумовлену справедливим возвеличенням останнього співвітчизниками за військові здобутки та високі моральні якості).

Ще ґрунтовніші спостереження щодо вияву заздрості "серед рівних" знаходимо у творах античних авторів, згідно з якими вона може виникнути в середовищі: жебраків (пор. заздрість жебрака Іра до Одиссея в жебрачому одязі, який сів просити милостиню на порозі власного дому: "Досить обом нам порога цього. І чого б то ми мали Заздрити іншому?" (Гомер "Одіссея", див. також Гесіод "Труди і дні"), правителів ("Внаслідок такого блискучого стану справ цар Павсаній став заздрити Лісандру..." (Ксенофонт Афінський "Грецька історія"); "Цар мідян! ... Царюй над своєю державою і не заздри тому, що ми пануємо над нашою" (Геродот "Кліо", див. також Лісій "Промова проти Ератосфена..."); представників однієї професії – гончарів, теслів, співаків ("Заздрить гончар гончареві і теслі тесляр, Жебрак жебракові й співак співакові змагають натхненно" (Гесіод "Труди і дні"), землеробів ("Коли афіняни побачили, що ця, колись погана і нічого не варта земля, тепер прекрасно оброблена, їх охопила заздрість" (Геродот "Мельпомена"), очільників війська (заздрість Меандрія до Сілосоонта (Геродот "Талія"), послів (заздрість послів до свого колеги Есхіна (Демосфен "Про злочинне посольство") та ін.); кровних родичів (зокрема батька до сина, напр., заздрість Фемістокла до його сина Клеофанта (Платон "Менон"), рідних братів (пор.: "Перший божевільний вчинок він [Камбіс] скоїв проти свого брата Смердиса, народженого від одного з ним батька і матері. Цар відіслав Смердиса з Єгипту до Персії із заздрості" (Геродот "Талія", див. також Демосфен "Проти Беота..."); закоханих ("...Закохані, уявляючи, що інші їм заздрять подібно до того, як вони самі заздрять один одному..." Лісій "Слово про любов"); сусідів ("А заздрісник-сусід став, криючись, розповідати людям..." (Піндар "Гієронові Сиракузькому"); ровесників, людей одного соціального статусу ("Такою величчю Деіок оточив себе, щоб убезпечитися від однолітків і друзів юності, що походили зі знатних родин і не поступалися йому в доблесті. Не бачачи його, вони не будуть заздрити чи зазіхати на його життя..." (Геродот "Кліо"), "Мені здається, його [Сократа] пантеличать деякі його однолітки і земляки: відвідавши столицю, вони пригадують почуте там, а він їм заздрить" (Платон "Феаг"); земляків (причому заздрять одні одним як жителі різних міст однієї держави, напр., заздрість фіванців до аркадян (Ксенофонт Афінський "Спогади про Сократа"), так і мешканці одного міста, пор.: "Замість взаємної підтримки для загальної користі, вони [афіняни] один одному шкодять, заздрять більше, ніж чужим" (Ксенофонт Афінський "Спогади про Сократа").

Істотні узагальнення з цього приводу зробив Аристотель, який, визначаючи заздрість як "певного роду печаль, що виникає при спогляданні благополуччя людей рівних нам і подібних або таких, які здаються подібними", розуміє під останніми людей, близьких заздрісникові "за походженням, спорідненістю, віком, обдаруваннями, місцем проживання, славою, маєтком" (Аристотель "Риторика"). Подібні міркування знаходимо й у Платона, згідно з яким "чим більше один є подібним до іншого, тим більше вони обидва сповнені взаємної неприязні, заздрості й ворожнечі" (Платон "Лісід"). Особливо часто у творах античних письменників і поетів згадується про заздрість між друзями. Спостереження з цього приводу містяться в діалогах Платона ("задоволення з приводу нещастя друзів породжується заздрістю", "заздрість – це смуток з приводу благ, які є у друзів сьогодні або були в них у минулому" ("Філеб"), творах Піндара ("заздрісники – ті, хто горює з приводу щастя друзів" ("Діагору Родоському"), Ксенофонта Афінського ("заздрість – деяка печаль, але не про нещастя друзів чи про щастя ворогів: заздрісники... – тільки ті, хто горює з приводу щастя друзів" ("Спогади про Сократа"). Прикметно, що заздрість до друга в той час була настільки поширеним явищем, що її відсутність вважалась чеснотою небагатьох, пор.: "мало хто з людей може шанувати друга без заздроців" (Есхіл "Агамемнон").

Заздрість має невербальне вираження. Психічний стан заздрісника не залишається непоміченим оточуючими, а виявляється візуально, оскільки, як відомо, існує певний "таємничий механізм" взаємодії між емоційними станами людини й фізіологічними процесами, які протікають в її організмі та пов'язаними з ними фізичними проявами. У НЗ на невербальне вираження заздрості найбільш промовисто вказують ідіоми $\chi o \lambda \nu \pi i k p a$ "гірка жовч" та $\phi \theta a \lambda \mu \pi o v \eta p$ "погане око", завдяки яким акцентується на кольорі обличчя заздрісника та своєрідності його погляду: $\epsilon \gamma \alpha \rho \chi o \lambda \nu \pi i k p a \kappa a \sigma v \delta \epsilon \sigma \mu o v \delta i \kappa a \rho \sigma \epsilon v t a$ "Бо в жовчі гіркій і кайданах неправди бачу тебе" (Ді. 8:23); $\phi \theta a \lambda \mu \sigma o v \pi o v \eta p \sigma t i v t i \gamma \gamma a \theta \epsilon \mu i$ "Чи ж око твоє погане з того, що я добрий?" (Мт. 20:15) та ін. Дані ідіоми базуються на візуальних образах, які виникають завдяки знанню про відображення емоційних станів людини на її обличчі. Їх виокремленню сприяють опорні компоненти ідіом – соматизми $\chi o \lambda$ "жовч" і $\phi \tau a \lambda \mu$ "око".

Зокрема, в основі **φ τ α λ μ π ο ν ε ρ** міститься знання про специфічний погляд заздрісної людини (неприємний, часто з-під густих брів) та про зовнішній вигляд самого органу зору (з найдавнішого часу в різних культурах заздрісний погляд приписували власникам очей чорних, карих, а також косооким і тим, у кого орган зору запалий чи вирячений), про що було відомо багатьом давнім народам [1]. У свою чергу, **χ ο λ ν π ι κ ρ α** викликає візуальний образ людини-заздрісника, яка має специфічний жовтий колір обличчя, що підтримувалось анатомічними відомостями греків про колір жовчі, з якою від найдавнішого часу асоціювали заздрість, а також про фізіологічну реакцію організму людини, яка полягала у зміні забарвлення її обличчя внаслідок дії згаданої секреції. Загалом давні греки були добре обізнаними з будовою організму людини. Зокрема, в античній традиції ще з часів досократівської філософії панували переконання, що в людині в різній пропорції перемішані чотири рідини – кров, слиз, чорна і жовта жовч (з останньою власне й асоціювали заздрість). Згодом це вилилось у діагностичні уявлення Гіпократата (V ст. до н. е.), який вважав, що неправильне співвідношення згаданих компонентів, яке полягає в домінуванні одного з них, призводить до хвороби людини (Гіпократ *"Про природу людини"*). Цікаво, що інтерпретатори НЗ – отці Церкви – нерідко тлумачили заздрість саме як хворобу, пор.: *"заздрісник... в глибині душі приховує хворобу, що його гризе і нищить зсередини"*; *"усе підживлює хворобу, усе посилює страждання заздрісника"*; *заздрість – "недуга", "муки"*; *"заздрістю можна заразитись"* та ін. (Василій Великий *"Про заздрість"*). Таким чином, образність аналізованих фразеологічних одиниць в період створення новозавітних текстів не була "затемненою". Вжиті у відповідних контекстах соматизми **χ ο λ**

φ τ α λ μ, що є опорними компонентами аналізованих ідіом, мали відповідне символічне значення ще в античності.

Ще один приклад невербального вияву заздрості в НЗ знаходимо у фрагменті Євангелія Матвія, в якому йдеться про розуміння Ісусом Христом причини, через яку первосвященики прирекли його на смерть: **δ ε ι υ ᾱ ρ τ ι δ ι ᾱ φ θ ν ο ν π α ρ δ ω κ α ν α τ ν** "Бо він знав, що Його через заздрості видали" (Мт. 27:18). Цей приклад хоч і не вказує прямо на спосіб виявлення заздрості, однак дозволяє припустити наявність зовнішніх симптомів цієї емоції, які можна помітити й проінтерпретувати. Загалом у творах НЗ трапляється небагато вказівок на зовнішні ознаки заздрості.

Незначну кількість подібних контекстів знаходимо й у старозавітних текстах та у творах язичницьких письменників. У СЗ у цьому зв'язку найчастіше йдеться про погляд заздрісника (пор.: *"Ти позиратимеш, як ворог, заздо..."* (1Сам. 2:32) та його орган зору, який нерідко називається "лукавим", "зависним": *"Лукаве око заздо дивиться на хліб"* (Сир. 14:10); *"Чому ж ти дивишся зависним оком на жертви та приноси..."* (1Сам. 2:29); *"...Нехай твоє око не буде зависне..."* (Тов. 4:16). Відзначається також схильність заздрісника відвертатись від здобутків, побачених у ближнього (*"Лихий бо той, у кого очі зависні, хто обличчя відвертає, хто людей зневажає"* (Сир. 14:8) та зумовлене цією ж причиною скреготання зубами (*"Споглядає грішний праведного і скрегоче на нього зубами..."* (Пс. 36:12-13).

Що ж до античних авторів, то найбільше уваги вони приділяють офтальмологічному виявленню аналізованого емотивного стану. При цьому наділяють заздрісним поглядом не тільки людей (Демосфен *"Про підступне посольство"*), а й богів, що заздрісно стежать як одні за одними (див. Гомер *"Іліада"*, *"Одіссея"*, Есхіл *"Перси"*, Геродот *"Історія"* та багато ін.), так і за людьми (Есхіл *"Агамемнон"*). Про "особливий" погляд заздрісників говорили й латинські письменники, зокрема, визначний поет "золотої доби" Публій Овідій Назон, який, персоніфікуючи заздрість, не тільки наділяв її злобливим поглядом, а й наголошував на її схильності дивитися на об'єкт заздрості скося. За спостереженням Овідія, опанованих заздрістю, окрім очей, видавали й інші ознаки: надмірна худорлявість, блідість, похмурість, виснаженість через постійне недосипання, пор.: *"...Воїниці-діва сувора / Стала при вході в той дім (увійти в нього не випадало / Світлій богині) й постукала в двері кінцем свого списа. / Аж загули й розчинилися двері. Всередині, бачить, / М'ясо гадюче жує – своїх же пороків поживу – / Заздрість. Від неї богиня безсмертне лице відвертає. / Та ж, залишивши обід свій – гадюк недоїдених кусні, – Ледве звелася з землі, до дверей неохоче прямує. / Грізну богиню побачивши, вродою й зброєю славну, / Важко зітхнула вона і відразу змінилася з виду. / В неї обличчя бліде, в неї тіло – сама тільки худість, / Косить очима весь час, почорніли зіпсовані зуби, / В грудях – жовч клуботить, а язик – у зеленій отруті. / Сміху не знає, хіба що над боєм чужим засміється. / Не покріпляється й сном – не дають задрімати турботи: / От почастило комусь – і всихає вона, завидуюча, / Прагне те щастя звести нанівець – та сама себе зводить, / Мучить себе заодно" ("Метаморфози", переклад А. Содомори).*

Окрім того, язичницькі автори нерідко говорять про супутні заздрості емоції та емоційні стани, які мають характерну симптоматику. Напр., *гнів, сум, печаль*, що виникають у заздрісної людини через наявність у когось різного роду благ (Платон *"Евтифрон"*, Ксенофонт *"Спогади про Сократа"* та ін.), а також *радість і задоволення* через їх утрату (Платон *"Горгій"*, *"Філеб"*, Геродот *"Історія"*). На амбівалентності аналізованої емоції особливо наголошував Платон, згідно з яким, заздрість – "суміш задоволення і страждання" (Платон *"Філеб"*).

Об'єктом заздрості в НЗ виступають християни – конкретні особи (Ісус Христос (Мт.12:14), Павло (Ді.13:45), Йосип (Ді. 7:9) або ті чи інші групи проповідників християнського вчення – Йоан і Яків (Мр. 10:41), Йоан і Петро (Ді. 8:18-23), апостоли (Ді. 5:17). Загалом – це ті, хто володіє (або гіпотетично може володіти) чимось, що хотів би мати й сам заздрісник. Таке узагальнення щодо об'єктів заздрості можна зробити й у контексті творів язичницьких письменників.

Що ж до предмету заздрості, то в НЗ ним найчастіше виступають абстрактні категорії: чийсь високі моральні якості – доброта: *φθαλμ σου πονηρ στίγ τι γυαθ εμι* "Хіба око твоє заздрє від того, що я добрий" (Мт. 20:15), першість у якійсь справі (напр., успіх Ісуса Христа й апостолів у проповіданні християнського вчення й увага до них великої аудиторії), чийсь особливі вміння (вміння Ісуса Христа та його учнів оздоровлювати і творити чуда), гіпотетична можливість виокремитись комусь із групи однодумців (заздрість поміж апостолів).

У СЗ "набір" предметів заздрості трохи ширший – згаданий емотивний стан можуть спричиняти як абстрактні категорії (напр., військові успіхи й благородство Давида (Пс. 106:16), можливість виховувати власного сина (Сир. 30:3), більша любов батька до одного з синів (Бут. 37:11), прийняття Богом пожертви лише від одного з двох братів (Бут. 4:4), так і володіння конкретними матеріальними благами (наявність у когось хліба (Сир. 14:10), великої кількості худоби і рабів (Бут. 26:14), власних дітей (Бут. 30:1) та ін.

Ще глибші знання з цього приводу мали античні автори, які простежили, що колективну або індивідуальну заздрість можуть викликати різноманітні духовні й матеріальні, вроджені та набуті цінності, як наприклад, чиясь врода (Платон "Менон"), ментальні здібності (мудрість (Платон "Гіппій молодший", "Теетет"), розум (Ксенофонт Афінський "Спогади про Сократа"), високі моральні якості (Піндар "Ферону Акрагантському", Есхіл "Прометей прикований", Демосфен "Філіппіки"), здоров'я, освіта (Арістотель), молодість (Демосфен "Перша промова проти Філіпа"), щаслива доля (Есхіл "Перси"), щастя (Есхіл "Промови"), удача (Есхіл "Прометей прикований", Ксенофонт Афінський "Грецька історія"), знання (Платон "Лахет"), освіта (Арістотель), досягнення в якійсь справі (твори поетів, які уславлюють своїх авторів (Платон "Менон"), військові перемоги (Гомер "Іліада", Ксенофонт Афінський "Грецька історія"), особливі вміння (напр., успішне віщування (Платон "Евтифрон"), різного роду відзнаки (високе військове звання (Ксенофонт Афінський "Грецька історія"), вияв привселюдної пошани (Есхіл "Агамемнон"), нагороди (Демосфен "Проти Лептина", "Проти Андротіона"), володіння матеріальними цінностями (Платон "Закони"), плодючою землею (Геродот "Мельпомена"), багатство, статус у суспільстві (Ксенофонт Афінський "Бенкет"), хоробрість (Платон "Лахет"), доблесть і дружба (Есхіл "Промови") і навіть – смерть (напр., заздрять тому, хто не дожив до біди, див. Есхіл "Перси") та багато ін.

Згідно з НЗ, заздрість заторкує декілька систем людини, яка потрапляє під дію цього емоційного стану, функціонуючи на ментальному, вербальному та фізичному рівнях.

На ментальному (когнітивному) рівні заздрість виявляється в:

– перебільшенні чужих недоліків і неврахуванні власних: *τ ν δὲ ν τ σ φθαλμ δοκ ν ο κατανοε ; π ρ ε τ δελφ σου φε κ βάλω τ κάρφο κ το φθαλμο σου, κα δο δοκ ν τ φθαλμ σο* "Чого ти дивишся на скалку в оці брата твого? Колоди ж у власнім оці ти не добачаєш? Або як можеш своєму братові сказати: Дай, хай вийму скалку в тебе з ока, а он же колода в твоїм оці? Лицеміре! Вийми спершу із свого ока колоду, і тоді побачиш, як вийняти з ока брата твого скалку" (Мт. 7:3-5);

– бажанні погіршити становище об'єкта заздрощів: *Τ ι νὲ μὲν κα διὰ φθ ν ο ν κα ρ ι ν... χ ρ ι σ τ ν καταγυγέλ λ ο υ σ ι ν, ο χ γ ν , ο μ ε ν ο ι θ λ ψ ι ν γ ε ρ ε ι ν το δε σ μ ο μ ο υ* Деякі із заздрощів та суперечки... звіщають Христа нещиро, гадаючи додати тягару моїм кайданам (Флп. 1:15,17);

– задумуванні чийсь смерті (Ісуса Христа): *Π ρ ω α δὲ γ ε ν ο μ ἔ ν η σ υ μ β ο λ ι ο ν λαβ ο ν πάν τε ο ρ χ ι ε ρ ε κα ο π ρ ε σ β τ ε ρ ο ι το λα ο κα τὰ το η σο σ τε θ α ν α τ σ α ι α τ ν* "А коли настав ранок, усі первосвященники й старші народу зібрали нараду супроти Ісуса, щоб Йому заподіяти смерть" (Мт. 27:1).

На вербальному рівні, згідно з авторами НЗ, заздрість проявляється у:

– запереченні чийхось слів, обмовах, наклепі, пор.: *δ ν τε δὲ ο ο υ δ α ο ι το χ λ ο υ π λ σ θ η σ α ν ζ λ ο υ κα ν τέ λ ε γ ο ν το π Πα λ ο υ*

λαλουμένοι βλασφημοῦτε "Побачивши той натовп, юдеї сповнилися заздрощів і перечили словам Павла, і хулили" (Ді. 13:45);

– брехні: δὲ ρχιερε κα τ συνέδριον λον ζτουv ψευδομαρτυραν κατὰ το ησο πω ατv θανατσωσιν "Первосвященники та весь синаedrion шукали ложного свідощтва на Исуса, щоб його вбити" (Мт. 26:59);

– сварках, суперечках і полеміці: ... πθεν μάχαι ν μν; οκ ντεθεν, κτν δονν μν τν στρατευομένων ν το μέλεσιν μν "Звідки ... сварки між вами? Чи не звідти: з пожадливоростей ваших які воюють у членах ваших?" (Як. 4:1-2); γένετο δὲ κα φιλονεικα νατο, ττ ατν δοκε εναι με ζων "Знялась між ними й суперечка, хто з них має вважатися за більшого" (Лк. 22:24), див. також (Як. 3:14; 16);

– вихвалянні, в тому числі: а) самовихвалянні: ε δὲ ζ λον πικρν χετε κα ριθαν ντ καρδ μν, μ κατακαυχοθε... "Якщо ж гірку заздрість та сварку маєте в серці вашому, не хваліться..." (Як. 3:14); б) вихвалянні тих, хто заздрить: οτινε τδικαωματο θεο πιγνντε τιο τὰ τοιατα προσοντε ξιοι θαντου εσν, ο μνον ατὰ ποιοσιν λλὰ κα συνευδοκοσιν το προσουσιν "Вони знають присуд Божий, що ті, хто чинить таке, варті смерті, а проте не тільки самі чинять, але й хвалять тих, хто робить таке" (Рим. 1:32);

– неправильно (нещирому) сповідуванні релігійного вчення: Τινὲ μὲν κα διαφθονο κα ριν... χριστην καταγγέλλουσιν, οχ γν... μου "Деякі із заздрощів та суперництва... звіщають Христа нещиро..." (Флп. 1:15, 17);

– нараді знищити когось: Прωα δὲ γενομένη συμβολιον λαβον πάντε ο ρχιερε κα ο πρεσβτεροι το λαο κατὰ το ησο στε θανατσαι ατν "Коли настав ранок, усі первосвященники і старші народу скликали раду на Исуса, щоб його вбити" (Мт. 27:1);

– підмовлянні інших до вбивства: Ο δὲ ρχιερε κα ο πρεσβτεροι πεισαν το χλου να ατσωνται τν Βαραββ ντν δὲ ησον πολέσωσιν "Та первосвященники й старші намовили народ, – просити за Варавву, а Исуса – згубити" (Мт. 27: 20);

– підбурюванні до безладу: Ζηλσαντε δὲ ο ουδαοι κα προσλαβμενοι τν γοραων νδρα τινὰ πονηρο κα χλοποισαντε θορβουντν πλιν... "Але заздрісні юдеї назбирали з майдану якихось негідників, учинивши натовп і заходилися підбурювати місто..." (Ді. 17: 5).

Що ж до конкретних деструктивних дій, про які йдеться в НЗ, то вони можуть стосуватися як окремих осіб, так і суспільних груп. Щодо індивідуальних об'єктів заздрість виявляється у:

– підкупі (ворожбит Симон намагався підкупити апостолів, щоб ті навчили його проганяти злих духів), див. (Ді. 8:18-23);

– ув'язненні: ναστὰ δὲ ρχιερε κα πντε ο σνατ, οσα αρεσι τν Σαδδουκαων, πλσθησαν ζ λου κα πβαλον τὰ χερα πτο ποστλου καθεντο ατο ντηρσει δημοο "Устав тоді первосвященник і всі ті, що були з ним, – то була секта садукеев, – і, повні заздрощів, наклали руки на апостолів і вкинули їх до громадської в'язниці" (Ді. 5:17-18);

– продажу в рабство: Κα ο πατριάρχαι ζηλσαντε τν ωσφ πέδοντο ε Αγυπτον "А патріархи позаздрили Йосифу і продали його в Єгипет" (Ді. 7:9);

– заподіяння смерті (розп'яття Ісуса Христа (Мт. 27:1-26).

Щодо спільноти діями заздрісників є:

– організація заколоту: Ζηλσαυτε δε ο ουδα ο ι κα προσλαβ με νο ι
τ ν γο ρα ω ν ν δ ρ α τ ι ν α π ο ν η ρ ο κα χ λ ο π ο ι σα ν τε
θ ο ρ β ο υ ν τ ν π λ ι ν... "Позаздривши юдеї назбирали з майдану якихось негідників,
учинивши натовп і заходилися підбурювати місто..." (Ді. 17:5);

– влаштування безладів: π ο ν γ α ρ ζ λ ο κα ρ ι θ α, κ ε κα τα στα σα... "Бо
де заздрість та чвари, там безлад..." (Як. 3:16).

Цікаво, що всі наведені аспекти функціонування заздрості були добре відомими і авторам СЗ, і античним письменникам, які мали з цього приводу ще глибші знання. Зокрема, язичницькі автори в контексті згаданого гріха говорили і про внутрішній стан (вольову сферу) експерієнцера, який загалом виявлявся в небажанні добра іншому (напр., заздрісник мовчить і не дає корисної поради, коли його про це просять (Геродот "Полігimнія"), зловтішається перспективою покари об'єкта заздрості (Геродот "Уранія"), не бажає, щоб хтось користувався благами (Аристотель "Риторика"), притворюється лояльним до об'єкта заздрості (Демосфен "Філіппіки") та ін., так і про активні вербальні та фізичні впливи на об'єктів заздрості, напр., намовляння проти когось (Платон "Апология Сократа"), підбурювання негідних людей до набріхування на когось (Демосфен "Філіппіки"), спричинення сварок (Ксенофонт Афінський "Спогади про Сократа"), наклепів (Платон "Закони", Піндар "Ферону Акрагантському", Геродот "Мельпомена"), обмов (Піндар "Агесію Сиракузьському"), применшення чієїсь успіхів (Геродот "Калліона"), привселюдне приниження (Платон "Горгій"), позбавляють заслужених відзнак (Геродот "Уранія"), обмежують свободу дій (позбавляють можливості звертатись з промовою до народу (Демосфен "На захист Ктесифона"); нанесення шкоди (Ксенофонт Афінський "Спогади про Сократа"), розпочинання війни (Ксенофонт Афінський "Спогади про Сократа", Гесіод "Труди і дні").

У підсумках дослідження зауважимо, що у прецедентних текстах християнства гріх заздрості, який належить до міжособистісної сфери людського існування, постає як складна емоція, яка наділена низкою прикметних ознак: 1) має трикомпонентну структуру: включає суб'єкта, об'єкта (ними можуть виступати як окремі індивіди, так і їх більші чи менші групи), предмет заздрості (духовні блага); 2) виникає виключно в середовищі рівних за тими чи іншими параметрами людей (кровна або духовна спорідненість, одна сфера діяльності, той самий статус тощо); при цьому виникнення даної емоції тісно пов'язується зі сприйняттям опанованих заздрістю людей – їх зором (хтось бачить щось, що викликає заздрість), слухом (хтось чує щось, що викликає заздрість), ментальною сферою (хтось знає щось, що викликає заздрість) та бажаннями (хтось хоче блага іншого); 3) виявляє різнобічний вплив на експерієнцера: а) торкає його ментальну сферу (носії стану перебільшує недоліки об'єкта заздрості, бажає погіршити його становище, задумує його смерть); б) викликає в нього інші емоції та стани (гнів, хворобу, дезорієнтацію в просторі); в) має вербальне вираження (специфічний погляд, характерний колір шкіри); 4) щодо об'єкта (об'єктів) заздрості виявляється в конкретних деструктивних діях: а) вербальних (обмови, наклеп, сварки, суперечки, змови та ін.); б) фізичних (щодо індивідуального об'єкта виявляється в підкупі, ув'язненні, продажу в рабство, вбивстві; щодо колективного – в заколоті й безладах).

Висновки. Як показує проведений аналіз, описуючи аналізований емоційний стан, новозавітні автори спирались на СЗ і особливо на уявлення античних письменників, які мали щодо заздрості ґрунтовні знання й винятково відверте ставлення, про що свого часу влучно зауважив П. Волкот: "Заздрість завжди міститься в нас самих, але тільки греки виявились досить чесними, щоб визнати цей факт дійсності і, обговорюючи мотиви людської поведінки, говорити про нього повністю відкрито" [1: 7]. В аспекті подальших студій **перспективним** видається аналіз різнобічних виявів заздрості у творах отців Церкви, які приділяли аналізованій емоції значну увагу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Walcot P. Envy and the Greeks. A Study of Human Behaviour / P. Walcot. – Warminster, 1978. – VI+120 p.
2. A Dictionary of the Bible dealing with language, literature, and Contents including the Biblical Theology / [ed. by James Hastings]. – Vol. 1. – New York, 1901. – P. 712–713.
3. New Testament Theology / [ed. by L. Coenen, E. Beyreuther, H. Bietenhard]. – (2 ed.). – Vol. 1. – Grand Rapids, Michigan 1986. – P. 557–558.
4. Schoeck H. Envy : A Theory of social behaviour / H. Schoeck. – New York : Harcourt, Brace, 1966. – 453 p.
5. The Greek New Testament / [ed. by K. Aland, M. Black, B. Metzger]. – Stuttgart, 1993. – 918 p.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Walcot P. Envy and the Greeks. A Study of Human Behaviour / P. Walcot. – Warminster, 1978. – VI+120 p.
2. A Dictionary of the Bible dealing with language, literature, and Contents including the Biblical Theology / [ed. by James Hastings]. – Vol. 1. – New York, 1901. – P. 712–713.

3. New Testament Theology / [ed. by L. Coenen, E. Beyreuther, H. Bietenhard]. – (2 ed.). – Vol. 1. – Grand Rapids, Michigan 1986. – P. 557–558.
4. Schoeck H. Envy : A Theory of social behaviour / H. Schoeck. – New York : Harcourt, Brace, 1966. – 453 p.
5. The Greek New Testament / [ed. by K. Aland, M. Black, B. Metzger]. – Stuttgart, 1993. – 918 p.

Матеріал надійшов до редакції 17.02. 2014 р.

***Ясиновская О. В. Социальное измерение морально-этических концептов религиозного дискурса
(на материале текстов Нового Завета).***

Статья посвящена социальному измерению концепта "зависть" в прецедентных текстах христианства. Проанализированы субъекты, объекты и предмет зависти; определены признаки рассмотренного эмоционального состояния; раскрыто разностороннее влияние субъектов зависти на тех, кто вызывает данное состояние. Установлено соответствие зафиксированных в Новом Завете признаков зависти представлениям ветхозаветных и античных авторов.

Ключевые слова: религиозный дискурс, морально-этические концепты, зависть, Новый Завет, Ветхий Завет, произведения античных авторов.

***Yasinovska O. V. The Social Dimension of the Moral and Ethical Concepts in the Religious Discourse
(Based on the Texts of the New Testament).***

This article deals with the social dimension of the concept "jealousy" in the precedent texts of Christianity. The subjects, objects and prerequisites of jealousy are revealed, characteristics of a human gripped by this emotion as well as its versatile impact on the objects of jealousy are determined. The correspondence of the envy symptoms as stated in the New Testament to the Old Testament and ancient authors' views is brought into light.

Key words: religious discourse, moral and ethical concepts, jealousy, New Testament, Old Testament, ancient authors' writings.